

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1741

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546628

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546628> | LOG_0190

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546628>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

les ex hac decidentes arbore, & cutim tangentes caufant, tum & ob vicinum Crocodilum, qui sub hac sese foveat arbore. Intellexi quoque Rangaas Javanice denotare tuber, quod Crocodilus tanquam proboscidem gerit, cum qua irregulares hujus arboris fructus compararunt & inde denominarunt.

Tabula Octogesima Sexta

Ramum exhibet Arboris vernicis dictæ. Ubi Litt.

A. Fructum ejus naturali exhibit magnitudine.

B & C. Binas sistunt dendrites, quæ in hoc fructu sæpius crescunt, & inveniuntur diversæ figuræ, unde & Sangites quoque vocantur.

OBSERVATIO.

Variae sunt opiniones de generatione Vernicis & Gummi Lacce, alii enim credunt a formicis alatis præparari, uti ab Apibus cera, alii autem sponte ex arboribus profluere, quod cum vero magis convenire videtur, statuunt, atque hæc iterum arbores variae sunt toto cælo a sese invicem diversæ, quas collegerunt. Valent. in histor. simpl. reform. pag. 276 & seq. Dale in Pharmac. p. 335. Pomet histoire de Drogues. p. 273. inter Botanicos occurrunt Hernandez, Rajus, Baubinus, Cleyerus, Hermannus, alique, qui de hisce commentati sunt, & ex prioribus colligi possunt laudatis scriptoribus. Omnes autem illæ arbores ab illa Rumphii penitus diversæ sunt, uti id ex examine mihi constitit.

CAPUT QUADRAGESIMUM QUINTUM.

Arbor Toxicaria. Ipo.

Non inveni hætenus horribilius, ac detestabilius toxicum, quod ab ullo producitur vegetabili, quam quod ex hac lactescente colligitur arbore. Lactescentem voco hanc arborem, quum succum fundat ex fusco rubrum, uti præcedentes lacteum dant; Illius autem venenosus succus est, quo Indi per totam aquosam Indiam potissimum gloriantur, & Belgarum arma eludunt, quemque milites nostri quondam magis timebant, quam tormenta bellica ac bombardas, ejus autem natura & antidotis hodie magis notis ac detectis, quam antea, non ita hoc timent venenum, nec tanti æstimatur.

Vera hujus arboris forma plurimis ignota est, quum prudens natura nocivam hanc arborem procul ab hominum habitationibus separaverit, & in ignotis montibus & solitudinibus locaverit, quorsum litorales incolæ vix pervenire possunt, sed illud accipiunt venenum a feris montium incolis, qui veram arboris formam non possunt vel nolunt describere. Credibile enim est, sese hanc arborem, quantum possint, litoralibus ac peregrinis celare. Immo D. Cornelis Speelman, qui circa annum 1670 per quatuor annos bellum gessit in Celebes regione, ac tandem superbam illam Macassarensum nationem sub suum reduxit imperium, ipse veram hujus arboris figuram nec ejus notitiam detegere potuit, sed demandabat Maximiliano de Jong, qui præfectus fuit novis sub imperio redactis ditionibus, ut omnem navaret operam, ad hujus arboris notitiam sibi comparandam.

Ab ipso nihil aliud intellexi nisi modum colligendi venenum istud ex hac arbore, illudque præparandi atque usurpandi, nullam vero arboris formam, quam postea describam. Anno dein 1681 D. Cops Senator Extraordinarius Indiæ, tum autem Macassaræ præfectus, continuis meis precibus non tantum altiore hujus arboris notitiam, sed etiam ejus ramos, ac collectum mihi transmisit ex hac arbore venenum. Duplex invenitur hæc arbor, mas nempe & femina, ac primo ramulos & venenum feminæ per signiferum deputatum accersit ex unica arbore, quæ reperitur in Mari regione circa pagum Sudyan.

Alteri

welke de stoffens en regen-droppels van dezen boom afvallende op de huid veroorzaken, en wegens de presentie van den Cayman dewelke daar onder zig bakert. Ik verstaa ook dat Rangaas in 't Javaans biet de bult of knobbel, die den Cayman voor op de neus heeft, waar mede zy de rompelige vruchten dexes booms vergelyken, en daar na genoemt hebben.

De zes-en-tachtigste Plaat

Vertoont een Tak van de Verlak-boom. Alwaar Lett.

A. Deszelfs vrucht in zyn grootte verbeeldt.

B en C. Twee steenen, die in de vrucht groeyen, en daar van Sangites genaamt werden.

AANMERKING.

Verscheide zyn de gevoelens omtrent de generatie van het Vernis, en de Gom-Lac, het welk zommige meenen dat de gevleugelde Mieren bereiden, gelyk het was door de Beyen gepareert wert; andere stellen, het geen ook het waarfchynelykste voorkomt, dat het van zelve uit de boomen vloeidt, en deeze zyn weder zeer verschillende, welke by een vergadert hebben Valent. in zyn Histor. simpl. reform. p. 276. en de volgende. Dale in zyn Pharmac. p. 335. Pomet in de Histoire de Drogues pag. 273. onder de Botanisten zyn Hernandez, Rajus, Baubinus, Cleyerus, Hermannus, en andere, die daar gewag van maaken, welke uit de eerste Schryvers ligt te vinden zyn; dog alle die boomen verschillen van deeze, die by Rumphius voortkomt. zo als my zulks by onderzoek gebleken is.

XLV. HOOFSTUK.

Macassarische Gift-Boom.

Ik hebbe tot nog toe niet geboort van een schrikkeliker en snooder vergift, 't welk van eenige planten komt, dan 't geene deze zoorte van Melk-boomen uitgeeft. Ik noem hem een Melk-boom, om dat by een bruin-roode zap uitgeeft, gelyk de voorgaande haar witte melk, zynde dit zap den meesten trots der Indianen door gantsch Water-Indiën, waar mede zy de Nederlandfche wapenen durven tergen, en waar voor de Soldaten eertyds banger waren, dan voor 't Kanon en Musquet, doch wiens aard en tegenmiddelen bedensdaags beter bekend zynde, dan te vooren, werd het zelve nu zo niet meer geacht of gevreesd.

De regte gedaante van den zelven boom is meest onbekent, om dat de voorzigtige natuur dit snood gewas verte van de wooningen der menschen afgezondert, en in de onbekende gebergten en wildernissen geplaatst heeft, daar beenen de Strand-woonders niet wel kunnen komen, maar het zelve ontfangen van de wilde Berg-woonders, die de eigentlyke gedaante niet wel kunnen, nog willen beduiden. Want het is ongelooflyk, datze dien boom voor de Strand-woonders en vreemdelingen zo veel verborgen houden, als zy kunnen. Zelfs de E. Heer Cornelis Speelman, dewelke omtrent het jaar 1670., by de vier jaren op 't land Celebes geoorlooft, en eindelyk die stoutte Natie der Macassaren teenemaal ondergebragt heeft, konde evenwel tot de regte kennis van dien boom niet geraken, doch liet bevel aan Maxmiliaan de Jong, zynde gestelt tot President over de nieuwe Conquesten, allen mogelyken vlyt aantewenden, om kennis van dien boom te krygen.

Van den zelven heb ik anders niet bekomen, dan de manier om het gift uit dien boom te verzamelen, te præpareren, en zyn verder gebruik, maar niets van de gedaante des booms, 't welk ik hier na stellen zal. Eindelyk 1681. heeft de Heer Cops, Extraordinaris Raad van Indiën, doenmaals President van Macassar, op myn instandige aanboudinge my niet alleen nader berigt van dien boom, maar ook deszelfs takken, en vergaderd gift toegezonden. Het bestond in twee zoorten: Namentlyk het eerste waren takjes en gift van een Wyfjes-boom, dewelke zyn E. door een expresse gecommandeert Vaandraget heeft laten afhalen van een eenige boom, dewelke in 't land van Marus omtrent de Negory Sudijan staat.

De

Alteri autem ramuli & arundines hoc veneno repletæ petitæ erant per *Radjæ Tanettes* populum ex mediis montibus, quos populi *Toradjas* dicti inhabitant; certus affirmantes, illos esse maris ramos, quæ proprie vera est arbor, ex qua genuinum hoc colligitur toxicum: Maris ramulum delinerari curavi, & utriusque subsequenter composui descriptionem, ac primo feminam, quæ maxime nota est, describam.

Primo itaque *Toxicaria arbor femina* truncum gerit crassum, estque maxime extensa instar *Mangæ* arboris, cujus cortex est rugosus, fissus, & obscure cinereus.

Truncus ac crassi rami in geniculos quodammodo divisi sunt, sed non completos, ac late distantes: Lignum est flavum, solidum, nigrisque maculis variegatum, foliorum rachides sunt tenues, breves, & foliis plurimis obfessæ sine ordine ac fere sessilibus. Hæc autem formam habent *Lansii* foliorum vel proprie *Ampelæ*, sed tenuiora & flaccidiora utrisque, sex septemque pollices longa, tres quatuorve transversales digitos lata, superiore parte rugosa, inferiore lanuginosa, æqualia seu integra, obliquis per texta venis, & in notabilem apicem desinentia, sicca autem gilva sunt. Fructus producet sine dubio, sed hæcenus nondum mihi perspectos, quos reduces describere mihi non poterant.

Sine noxa ad ipsam accedere quis potest, si modo curet, ut caput & humeri linteis obducti sint, ne ejus stillicidium talem tangat, unde corpus intumesceret. Dicunt quoque nullas plantas vel gramina sub hac crescere, æque ac sub mare.

Ut ejus succus excipiat, tenuis arundo *Bambu* dicta adhibetur, superius acuminata instar hastæ jaculatoriæ, quæ trunco infigitur, in quam sanguineus exstillat succus, qui mox obscure rufus concrevit: Hoc est feminæ toxicum, multo minus efficacius illo maris, nec sponte sua lethalis, unde & ad ferarum capturam adhibetur. Si vero ad bellum usurpetur, cum illo maris inficitur, ut utriusque exaltentur vires.

Alter *Toxicaria arbor mas* truncum gerit altiore, comamque angustiore, cujus rami quoque crassi in articulos divisi sunt: Ejus rachides sunt copiosæ & breviores, foliis undique obfessæ, sine ordine brevissimis infidentes petiolis, ita ut quædam sessilia videantur. Hæc illis feminæ haud dissimilia sunt, sed minora & firmiora, illis *Ampelæ* magis similia, quinque sexve pollices longa, binos ac tres lata digitos, subtus quoque lanuginosa, seu instar panni mollia, diuque viridia sunt, licet fuerint siccata, quum illa feminæ gilva sint.

An fructus gerat nec ne, nemo mihi indicare potuit, ne talis quidem, qui ejus venenum collegit. Sub hac quoque arbore nullæ plantæ, frutices, vel gramina crescunt in tota ejus peripheria, immo ne quidem ad lapidis iactum, estque terra sub hac sterilis, fusca, & quasi exusta. Perniciosissimæ hujus arboris species tanquam indicium malignitatis gerunt, quod sub hac avium pennæ ac plumæ reperiuntur, aër enim circa hanc arborem adeo infectus ac venenosus est, ut aves ipsius ramis infidentes, vertiginosi fiant, ac mortui decendant; Ejus rami in magna *Bambu* arundine mihi transmissi adeo efficaces ac caustici erant, ut, si manus huic arundini inponerentur, mox titillarent, eodem fere modo ut artus congelati, si foveantur. Omnia quoque pereunt, quæ ejus halitu tanguntur, ita ut cuncta etiam animalia hanc vitent arborem, nec ipsam prætereant, immo aves ipsam transvolare fugiant.

Nullus homo ad ipsam accedere audet nisi obvolutis brachiis, pedibus, ac capite linteis, alioquin mox sentit gravem artuum titillationem, unde & rigescunt ac sensum perdunt: Ejus stillicidium in alicujus corpus depluens illud tumidum reddit, nec sub hac arbore detecto capite quis stet, ni capillorum profusum patiatur: ita ut mors pedem ac sedem suam fixissè prope hanc arborem videatur.

Sub hac tantum habitat cornutus anguis instar galli gallinacei cucuriens, cujus oculi per noctem instar ignis micant, in *Macassarâ Ular Balu* dictus, qui aliquando etiam circa hominum inhabitationes seu pagos sese confert, ubi gloriens sæpe auditur. Alii *Celebes* incolæ mihi hujus serpentis formam ac speciem describunt, qui

De andere takjes en rietjes met gift waregebaalt door *Radja Tanettes* volk, verre uit het gebergte, daar de wilde volkeren *Toradjas* woonen, met volle verzekering aan zyn E., dat die van 't *Manneken* waren, zynde den eigentlyken gift-boom, daar van 't rechte spatte-gift gemaakt werd. Een takje van 't *Manneken* heb ik laten afteekenen, doch van beide, de volgende beschryving gemaakt, zullende voor eerst het wyfken, als meest bekend, stellen.

De eerste Gift-boom het Wyfken, zet een dikken stam, en breid zig uit, als een *Mangas*-boom, de scherfje is gerimpelt, gescheurt, en donker-graauw.

De stam en dikke takken zyn eenigzints in leeden verdeelt, die niet doorgaan, en wyd van malkander staan. Het hout is wit-geel, digt, en met zwarte stipjes gespikkelt, de ryskens zyn dun, kort, en vol bladeren, aan 't uitterste schier zonder steelen, en order. Zy hebben de gedaante van *Lanze*-bladeren, of eigentlyker van *Ampelæ*, doch dunder en slapper, dan die beide, zes en zeven duimen lank, drie en vier davers vingers breed, aan de bovenste zyde ruig, aan de onderste wolachtig, met effene kanten, zeer schuinze ribben, en een merkelyke spitzte, de drooge besterven vaal. Hy zal eenige vruchten dragen, doch die my nog onbekent zyn, en de brengers wistente niet te beschryven.

Men kan hem zonder schroom genaken, als men maar 't hooft, en schouders met doeken bedekt heeft, dat ons zyn drop niet raake, waar van 't lyf zal opswellen. Men zegt ook, datter nog loof, nog gras daar onder waft, zo wel, als onder 't *Manneken*.

Om den zap daar uit te krygen, neemt men een dun *Bamboesje*, aan 't voorste eind toegespitst, als een werpspiets, en steektze in den stam, zo loopt een bloedige zap daar in, die straks donker-ros besteft. Dit is het *Wyfken* gift, veel slapper in kragt, dan 't *Manneken*, en aan zig zelfs niet dodelyk, dierhalven tot het jagen van het wild gebruikelijk: Doch als men 't tot Oorlogen bezigen wil, zo vermengt men 't met het *Manneken*-gift, om beide even kragtig te maken.

De tweede Gift-boom 't *Manneken*, is hooger van stam, en smalder van kruin, mede aan de takken in wyde leeden verdeelt. De ryskens zyn veel en kort, digt met bladeren bezet, zonder order achter malkander, op zeer korte steeltjes, zo dat ook sommige schynen gene te hebben. Deze zyn 't *Wyfken* niet ongelijk, doch kleinder en styver, die van *Ampelæ* gelyker, vyf en zes duimen lank, twee en drie vingers breed, van onderen mede wolachtig of zagt, als laken, behoudende bare groenigheid lange, al zynze gedroogt, daar die van 't *Wyfken* vaal besterven.

Of hy vruchten draagt, of niet, heeft my niemand kunnen zeggen, zelfs die gene niet, die daar onder zyn geweest, en 't gift vergadert hebben. Onder dezen boom en wel een steenwerp rondom, groeid nog loof, nog gras, nog eenig geboompten, blyvende 't aardryk dor, ros, en als verzengt. Onder de kragtigste zoorte zal men ook tot een teeken vinden, veeren van vogels, want de lucht rondom deze boomen is zo vergiftigt, dat eenige vogels op deszelfs takken willende rusten, straks duizelig werden, en doot nedervallen. De takken in een groote *Bamboes* gestookt, en wel toegeslopt, my van *Macassar* toegezonden, waren nog zo kragtig, dat als men de band daar in stak, een tintelen daar aan gevoelde, gelyk men aan de bevroore leeden doet, als men weder in de warmte komt. Alles gaat uit, wat hy met zynen wind raakt, zo dat ook alle gedierten myden dezen boom voorbytegaan, en de vogels daar over te vliegen.

Geen Mensch derft hem genaken, zonder hooft, armen, en beenen met doeken bewonden te hebben, of hy werd gewaar een swaar tintelen in de leeden, datze daar van styf, en zonder gevoelen werden. De drop van de bladeren iemant op 't lyf rakende, doet het selve opswellen, men moet ook onder den boom niet staan, met ongedekten hoofde, of de hairen vallen uit; zo dat de doot by dezen boom zyn tente schynt opgeslagen te hebben.

Alleen woond daar onder een geboornde slang, kakelende als een boen, of zo andere willen, kraayende als een baan, en by nacht met vuurige oogen, op *Macassar Ular Balu* genaamt, dewelke ook zomtyds by de *Negorjen* komt, daar menze aan haar kakelen gewaar werd. Andere *Celebische* Inwoonders beschryven my de gedaante van deze slang

qui sub Toxicaria habitat arbore, instar Basilisci, quod nempe sit animalculum, binis insitens in anteriore corporis parte curtis pedibus, unde & erecto procedit capite, in quo cristam vel cornu gerit, halitu suo homines & aves tanquam veneno inficiens, unde & e longinquo telis occiditur. Rex Lubo seu Tolubo, (quæ est regio sita in boreali Celebes ora ad finem magnum Australem) lapidem seu Mestica primi descripti anguis glocientis habuit, quæ rubra erat & quasi ignea; alterius animalis seu Basilisci unicam habeo instar duplicis libellæ, supra semi sphaericæ figuræ, infra planam instar globuli disseci, coloris crystallini opaci, quæ ab uno latere maculam gerebat albicantem, & in alio loco a me descripta est nomine Dracontias.

Nomen. Arbor nobis latine dicitur *Arbor Toxicaria*. Belgice *Macasserse Gift-boom* seu *Spatten-boom*. Malaice *Caju Upas*: Succus ejus venenosus *Toxicum Macassarense*. Belgice *Spatten-gift*. Malaice *Upas*. Macassarice, & per totam Celebem *Ipo*, quo nomine & arborem denotant. Prima illa ruffa veneni species, quæ ex femina colligitur, cognominatur a Macassaribus *Pacanre Sama Jang*, & Malaice *Maccan Cawul*, h. e. ede vel ferva fidem, dum minores habet vires, & ex ejus toxico quis curabilis sit, si servet fidem, quod plerumque in eo consistit, quod curatus epulas exhibeat, altera seu perniciosissima maris species Malaice dicitur *Upas Radja*, in Macassara *Lupo Matta Joe*, seu Malaice *Djato Matti*, quum hoc veneno infectus & vulneratus mox procumbat & moriatur: Secundum hoc toxicum, dicitur semper est ac nigrius primo, fere instar picis, sed per ignis calorem liquefit. Utraque innoxie tractari possunt, nec damnum adferunt, si vivum modo non tangerent sanguinem, immo Celebes incolæ ingerere audent hoc pro remedio interno, uti postea indicabitur.

Tela; quæ hoc inficiuntur veneno, Malaice *Sompit dista*, bacelli sunt tenues ultra pedem longi, immo sæpe sesquipedales, ex terui ligno seu arundine confecti, culmi crassitie, recti, & firmi, in horum extremo lata ac denticulata superficies ex Lamii piscis dente confecta adaptata est, quæ veneno obducitur forma gummi nigricantis, in inferiore teli parte oblongum apparet suber, formatum ad canalem fistulæ emissoriæ. Fistula hæc seu *Sompittan* longitudinem viri habet ex duro & nigricante ligno fabricata, interius excavata canali recto & æquali ad digiti minoris crassitiem. Huic immittuntur tela ista, quæ flatu emittuntur tanta vi, ut ad scelopeti minoris distantiam ejiciantur, quamprimum vero tale telum aliquid tangit, ejus hamus infixus remanet, telumque istud parvum tantum extrahitur, vel solum decidit sponte sua.

Venenum autem ejus calidum penetrans sanguinem mox sese per omne diffundit corpus, ita ut in venis perferiri possit, ingentem enim caussat aestum ac simul gravem capitis vertiginem, cui in potentia & mors subsequitur.

Ad bellum sese accincturi tela hæc veneno infecta Canali ex Bambu arundine confecto immittuntur, qui operculo firmiter occluditur, si vero per annum adferuntur hæc tela, minoris sunt efficacæ.

Locus. Natura noxiam hanc arborem, uti dictum fuit, longe ab hominum habitationibus separavit, ejusque patria est proprie Celebes, cuncti veneni mater, ubi sedem suam fixit apud *Toradias*, qui montium incolæ sunt feri, inter *Mandaram* ad septentrionem, *Tomontano* ad Orientem, & ad Borealem provinciam *Lubo* plagam, quæ *Toradiis* vicina est, sese extendentes. Lubenses autem primum eunt ad pagum *Tamboge*, qui per semi-diei spatium a litore distat, & prope fluvium *Moyke* situs est, quique diei spatio vel itinere distat a pago *Massamba*, unde *Ipo* seu venenum istud petunt, ut & ex pagis *Lubo* subjacentibus. Aliam quoque viam petunt prope pagos *Paloppo* & *Walendra*, unde per diei iter veniunt ad *Bolongam*, inde *Awangum*, ac porro ad *Sadaniam*, ubi has arbores ipsis demonstrant. Ut autem hujus veneni collectio rite instituat, adhibent Macassarensium vel Boegenfium regem vel principem quempiam, ne *Toradias* illos fallant: Hinc itaque Boegenfes & Mandarenfes illud emunt.

Arbor autem ipsa ibi crescit in desertis ac nudis montibus, atque e longinquo facile dignoscitur, quum

Tom. II.

nul-

flang, die onder den Gift-boom woont, als een Basiliscus, zullende een klein dier zyn, aan 't voorste met twee korte beenen, waar door het met het hooft opgeregt gaat, op het zelve een kam of boorn bebbende, met zyn aassem Menschen en Vogelen vergiftigende, wesbalven het van verre met pylen doot geschooten werd. Den Koning van Lubo of Tolubo (zynde een Landschap aan 't Noort einde van Celebes groote Zuid-bogt gelegen) zal een steen of Mestica van de eerst genoemde kakel-flang gebad hebben, rood en vuurig, van de tweede heb ik 'er een, zo groot als een dubbeltje, boven half-rond, beneden plat, als een doorgesneeden kogel, van verwe, als donker-kristal, aan de eene zyde met een witte plek; op een andere plaats van my beschreeven onder den naam van Dracontias.

Naam. Den boom noemen wy in 't Latyn *Arbor Toxicaria*, in 't Duits *Macassarze Gift-boom* of *Spatten-boom*. In 't Maleys *Caju Upas*. Den giftigen zap daar uit vergadert; het *Toxicum Macassarense*: In 't Duits *Spatte-gift*. In 't Maleys *Upas*: Op *Macassers*, en doorgaans op *Celebes Ipo*, gelyk zy ook den boom noemen. De eerste roffe zoorte (van de Wyfkens-boom komende) werd bygenaamt in 't *Macassers Pacanre Sama Jang*, in 't Maleys *Maccan Cawul*, dat is, eet, of houd u belofte, dewyl het slapper van kragten is, en men daar van geneezen kan, als men zyn belofte houd, bestaande gemeenlyk in 't geven van een maaltijd, de andere of snoodste zoorte van 't *Manneken*, het in 't Maleys *Upas Radja*, op *Macassers Lupo Matta Joe*, of in 't Maleys *Djato Marti*, om dat de gequetste daar van terstond neervalt, en sterft. Dit tweede vergift is altyd harder, en swarter, dan het eerste, schier als pik, doch smelt door de warmte in de Zon: Beide zyn onschadelyk te handelen, en doen ons geen quaad, als zy maar 't levend bloet niet raken, ja de Inwoonders van Celebes durven het inwendig nemen tot eenige Medicyn, gelyk hier na zal gezegt werden.

De pyltjes of flitzen, waar aan dit vergift gesmeert word, in 't Maleys *Sompit* genaamt, zyn dunne stokjes, rykelyk een voet lang, en sommige anderhalven, van een dun boutje of rietje gemaakt, in de dikte van een stroobalm, doch regt en styf. Aan 't voorste eind steekt een beentje, of baayen-tantje, daar het venyn aangesmeert is, in gedaante van een swarte Gom: achter steekt een lankwerpig korkje, gefatzoeneert na de pyp van 't Spat-roer. Dit Spat-roer of *Sompittan*, is zo lang, als een man, van hard en swartachtig hout gemaakt, van binnen met een doorgaande holle pype, daar pas een pink in mag, zeer regt egaal geboort. Hier in steekenze de voornoemde spatte of blaaspyltjes, en blaazen dezelve met een schielijke kragt daar uit, 't welk omtrent de distantie van een Pistool-schoot treft, zo dra dit pyltje ergens inwaart, zo blyft het angeltje steeken, en den lossen pyl trekt men uit, of valt van zelfs af.

Het venyn 't warme bloet rakende, verspreit zig terstond over 't geheele lyf, dat men 't in de aderen voelen kan, veroorzaakt een groote brand, en daar op een swaare draaying in 't hooft, waar op de onmagt, en den doot volgt.

Ten Oorlog gaande, werden deze Spatten in een kooker van Bamboezen gedaan, waar op het dekzel digt sluit, evenwel na verloop van een jaar, verminderen deze Spatten al vry van hare kragten.

Plaats. De natuur heeft dezen schadelyken boom, als gezegt, verre van de wooningen der menschen afgezonderd, en zyn eigen Vaderland is Celebes, de moeder van alle fenyn, daar by zyn zitplaats heeft by de *Toradias*, zynde wilde Berg-woonderen, tusschen *Mandar* in 't Westen, *Tomotano* in 't Oosten, en benoorden de Provincie *Lubo*, 't welk naast aan de *Toradias* paald. Die van *Lubo* gaan eerst na de *Negorye Tamboge*, een halve dag van strand, by de rivier *Moyke*, van daar van nog een dagryze tot de *Negorye Massamba*, daarze het *Ipo* halen, beide *Negoryen* onder *Lubo* sorterende. Zy gebruiken nog een andere weg, by de *Negoryen Paloppo* en *Walendra*, van daar een dagryze landwaart in komt men eerst aan *Bolong*, van daar na *Awang*, en voorts na *Sadanii*, die de boomen aanwyzen. Tot deze commissie gebruikt men de een of ander *Macassarze* of *Boegische Creyn*, dat is, *Koninksen* of *Prins*, op dat de *Toradias* geen bedrog daar onder mengen. Van hier koopent dan de *Boegische*, en die van *Mandar*.

Hy groeid aldaar op kale bergen, en is van verre wel te kennen, dewyl geen geboomte daar omtrent staat, en

Ll

't land

nullæ ipsi adstent arbores, terraque ipsi supposita sit sterilis & quasi exusta. Arbor femina dicta in declivibus crescit locis post Marum prope pagum Sudian. In Sumatra & Borneo sine dubio etiam occurret, nempe in Borneo in provincia Landas & Cute, in ejus provincia Orientali e regione Macassaræ, ubique in desertis montibus, unde & arboris forma litoralibus populis ignota est, dum Orang-Dayas seu feri homines montani ejus adferunt succum. Cutensis autem succus penetrantissimus habetur, non quia Celebenis æque bonus censetur, sed quum putatur montanos istos populos seu Toradjas primarium sibi reservare, ac viliores Macassarensibus largiri. Quum enim Mandarenfes & Lubenses, cum Toradjis suis Macassaræ subiecti sint, hinc per montanos suos curam gerere debent, ut quisque arundinem Bambu hoc repletam veneno Macassarensium regi tanquam tributum solvant & adferant, quum ipsi animus est bellum gerere.

In Baleya in Baturæ regione ad Orientalem plagam talis quoque reperitur arbor toxicaria, cujus succum montani Baleyæ regi tanquam tributum adferunt, in olis ex Bambu confectis collectum, estque venenum hocce triplex nigrum, rubrum, & croceum, quod efficacissimum & optimum. Hocce veneno tela sua & canales emissorios obliniunt, quos sub cubilibus, quæ inhabitant, asservant, nolentes quasi nociva ac mortifera hæc instrumenta super ipsorum capitibus pendere. Hujus veneni antidotum est radix alba Djerudju masticata & illinita, vetantes simul, ne vulneratus sub tectum sese conferat.

Hoc autem toxicum sequenti colligitur modo: Nemo vero audent tam prope ad hanc accedere arborem, ut ejus succum manibus excipiat. Persentiret enim mox omnes artus quasi congelascentes ac spasmodice affectos. Unde primum caput obvelant, manus, ac pedes linteis, dein sumunt supra descriptas acuminatas longas arundines Bambu, quas summa vi & oblique cortici inferioris trunci infigunt, quo enim magis accedit ad radicem, eo efficacius est venenum, talesque quatuor vel quinque Bambu arundines uni infixæ arbori per tres quatuorve dies relinquuntur, per canalem istum sanguineus exstillat succus, qui brevi post condensatur & indurefcit, inque una specie ruffescit, in altera nigricat. Supremus harum arundinum geniculus hoc tantum repletur succo, reliqua pars amputatur, utque hoc venenum sit magis nocivum, longis ipsam arborem mox cadunt securibus, quum ejus succum extraxerint, dicentes, si arbor ipsa moriatur, omnes quoque tales occidi, qui ultimo hocce succo inficiuntur ac vulnerantur. Si vero arbor superfit, venenum sensim suas amittit vires. Hoc autem credo cum paucissimis institui arboribus, alias enim diu minutæ essent, hanc autem speciem conservant tantum pro Radjos seu regibus ac magnatibus.

Quum succus extractus adhuc sit molliusculus, in magnis parvisque inpingitur glebis, vel manibus in longos formatur volvulos, quos Bambu arundini immittunt.

Omnes hi volvuli ac glebæ in Macassaræ transportatæ a quodam magnatum Creyns dictorum, qui plerumque est Creyn Sumana, cujus officium est illa sancte asservare, in separata domo Castelli Boerenbong, ut in modico caloris gradu conservarentur, nimium enim frigus illis nocet, ac nimius calor multo magis nocivus est, unde decemplies obvolvuntur linteorum involucri, ac omni septimana iterum dissolvuntur, detergentur, linteaque ac panni ipsis mundantur glebis, quibus dein involvuntur.

Volvuli quoque omni septimana ex Bambu arundinibus extrahuntur, qui pannis fricantur, donec splendeant, ut & ipsæ Bambu arundines, quibus dein immittuntur, itaque obvolvuntur, ut aer penetrare nequeat.

Hocce opus perficiunt plerumque feminae, timentes, si viri accederent, aliquid de hoc subtrahuri aut furaturi essent. Alii autem Creyns seu magnates quandam etiam servant portionem: Hæc quoque causa narrationis, quondam a sciolo Maroceano inter nostrates dispersæ, menstruum nempe muliebre huic misceri veneno, atque in eum finem Macassarensium feminas bracteis indutas esse, in quibus istud colligebant, & tradebant summo hujus veneni custodi, quod tamen nunquam a quodam Macassarensium viro vel femina

audi-

it land daar onder dor, en versengt is. De Wyfkens-boom groeit in de laagte achter Marus, by de Negorye Sudian: Op Sumatra, en Borneo zal by ook vallen, te weten op Borneo in de Provincie Landas, en Cute van deszelfs Oost-zyde tegens over Macassar, over al verre in 't gebergte, weshalven de gedaante des booms de Strandwoonders mede onbekent is, dewyl de Orang-Dayas, of wilden den zap afbrengen. Dat van Cute werd wel voor 't kragtigste gehouden, niet als of het op Celebes niet zo goed zoude zyn, maar om dat men meende, dat de Berglieden of Toradjas het eerste onder haar bouden, en 't slegte aan de Macassaren geven. Want dewyl Mandar, en Lubo met haar Toradjas onder Macassar staan, zo moetenze door bare Berg-lieden bestellen, dat een ieder booft voor booft, een rietje of Bamboesje met dit gift gevult, aan den Koning van Macassar tot tribuit moet afbrengen, wanneer by ten Oorlog wil gaan.

Op Baley in 't district van Batur, aan de Oost-zyde gelegen, werd ook een zulke Gift-boom gevonden, welkers zap de Berg-lieden aan den Koning van Baley tot een tribuit brengen, in potten en Bamboezen vergadert, van drierlei couleur, swart, rood, en geel, welk laatste het beste is. Zy besmeeren bare pylen, en spatten daar mede, die zy dan onder bare woonkamers bewaren, willende quansjuys dezen doot niet boven bare hoofden hebben. Zyn tegengift aldaar zyn de witte wortels van Djerudju, gekauwt en opgesmeert, gebiedende daar by, dat den gequetsten onder geen dak mag komen.

Dit gift werd op de volgende manier vergadert, niemant derst zig verstouten, dezen boom zodanig te naderen, dat by den zap met de handen daar uit wilde halen: Want by zoude gevoelen, als of hem al de leden wilden opkrimpen, en verstyven: Dierhalven bewindenze eerst het booft, handen, en beenen met doeken, daar na nemenze de bovengemelde lange en toegespitste Bamboezen, dieze met kragt, en wat schuins in de scherpe van den ondersten stam stooten, want hoe nader aan de wortel, hoe kragtiger het vergift is, vier of vyf Bamboezen in eenen boom, latende die drie of vier dagen daar in steeken, zo loopt dan langs dat geutje een bloedig zap uit, daar het week kort daar na hard werd, en aan de eene zoorte ros, aan de andere swart besterft. Het voorste lid van deze Bamboezen werd maar vol, de rest kapt men af, om dit gift nog quaadaardiger te maken, zo kappenze den boom terstond met lange bylen omver, wanneer zy den zap uitgetrokken hebben, zeggende, als den boom sterft, dat dan alle die gene ook moeten sterven, dewelke met den laatsten zap, daar uitgetrokken, gewond werden: maar zo den boom in 't leven blyft, zo werd ook het vergift mettertyd minder scherp. Doch ik geloove, datze dit met de weinigste boomen doen, anders zouden die al lang vermindert zyn, en deze zoort bewarenze maar voor bare Radjas, en Grooten.

Terwyl het uitgetrokken zap nog wat week is, zo werd by in groote en kleine klonteren gepakt, of met de handen tot korte rollen geformeert, dewelke effen in een Bamboesjen gaan.

Alle de bollen en rollen nu op Macassar gebragt zynde, werden by een van de groote Creyns, wiens werk het is, zynde gemeenelyk Creyn Sumana, in zyn Kasteel Borrenbong, in een afgezonderd huis zeer zorgvuldig die te bewaren, en in een middelbare warmte te onderhouden, want al te groote koude is haar schadelijk, maar al te groote hitte nog veel schadelijker, dierhalven werd het wel tienvoudig bekleet, en precys eens om de zeven dagen los gemaakt, geweegt, de doeken en lappen uitgescbut, en schoongemaakt, dan weder ingepakt.

De rollen neemt men insgelyks alle weeken uit de Bamboezen, vryftze met oude doeken of, tot datze glimment worden, als mede de Bamboezen, steektze als dan weder daar in, en bewindze dat 'er geen lust aankome.

Dit werk latenze in 't gemeen door vrouwen doen, verzende, dat de mannen daar by komende, iets daar van mogten steelen, doch de andere Creyns hebben mede iets in bewaring. Dit is oorzaak van een mal praatje, eertys by den neuswyzen Maroceano onder onze uitgestrooit, dat het Menstruum Muliebre onder dit vergift gemengt werde, en dat tot dien einde de vrouwen op Macassar moesten broeken dragen, om 't zelve te vergaderen, en aan den generaal tuigmeester overleveren, 't welk wy nooit van eenig Macassars man of vrouw hebben verstaar

kon-

audivimus. In ædibus istis, in quibus hoc adservatur toxicum, nullæ squillæ nec conchæ torrendæ sunt.

Si ad bellum profecturi sint, hocque præparare velint venenum, ut hocce tela sua & canales emissorios obducant, omnes volvuli ac glebæ simul adferuntur, quæ variis constant coloribus ac viribus, concolores vero in unum colliguntur acervum. Quænam vero sint efficacissimæ, ad visum non ita dignosci potest, sed hoc detegitur experimento. Recipe radicem *Lampoejang*, Macassarensibus *Lampoem*, & *Allia Paya* dictam, h. e. Zingiberis amaræ, hanc contunde, & in aqua macera, donec sit mucilaginosa, exprime & transcola per linteum, hujus aquæ parvam infusde patinæ portionem, cui inmitte portiunculam hujus veneni: Periti mox ex subita ac majori vel minori ebullitione de viribus diducere possunt. Glebæ, quæ iisdem constant viribus, simul contunduntur, istique infunduntur mucilaginosa aqua, quum mox summa certe admiratione conspicitur, qua ratione hoc venenum suas exercere incipiat vires ac sævire, quod tanta ebullit seseque convertit sæpe vi, ut in medio tota conspiciatur fovea, per quam fundus patinæ appareat, quod vero parvam tantum exhibet ebullitionem ac commotionem, debile censetur.

Viscoso hoc succo extremitates telorum inbuuntur, quæ, uti dictum est, ex Lamii piscis dentibus confectæ sunt, si autem hisce destituuntur, eorum loco acuminatam arundinem adhibent, quas in canalibus bene obturatis conservant. Optimæ horum telorum species per binos annos virtutes suas retinent, sunt autem quædam, quæ intra unius alteriusve mensis spatium suas perdunt vires, & mortua quasi sunt: Tota enim hujus veneni massa, si non rite conservetur, cito corrumpitur: Putant autem vulgarem speciem post anni lapsum non amplius mortem adferre, cujus signum est, si succo *Lampoejang* infusum hoc venenum non effervescat, quo alias acuitur & exaltatur. Hæc nulli nocet tractatio, nisi quod ardorem internum quis percipiat, sed plurimum ab optima specie.

Toxicum hoc innoxium habetur, quam diu cum succo *Lampoejang* non fuerit commixtum, immo dicunt, sine hoc nunquam satis indurescere, ac facile detergi per vestimenta, si per illa transeat, cum hoc autem succo si fuerit commixtum & oblitum, ita indurescit, ut eo per clypeum penetrare possint: Hujus veneni efficacissima species seu *Upas Radja*, quæ Regi tantum suisque asservatur magnatibus, ex communi opinione incurabile adfert vulnus, vilior autem species vulgo largitur ac distribuitur, quum ad bellum eat.

Aliquando fit, ut forte fortuna antidoto quodam præsentu ac subita morte quis liberetur, & post binos tresve annos elapso (licet talis sese curatum credat) inde tamen moriatur, talibus autem maxime nocet & periculosus est coitus cum feminis: & uti inter herbas *Lampoejang* edulis est & ad olus usurpatur, sic hæc herba alicui, qui ex vulnere hisce telis inflicto sese curatum putat, certam adfert mortem, si comedatur.

In ultimo Madjerasensium bello, quum Macassarenses putabant totam vastare Amboinam, ipsorum superbiam ac fiduciam, quam in telis suis hoc veneno infectis habebant, sensum edocti sumus eludere, non tantum variis antidotis, quæ in subsequenti proponemus capite, sed etiam certo vestimentorum genere & modo, præfecti enim ac potentes ampla habebant vestimenta ex corio Hispanico confecta, quæ adeo capacia erant, ut supra alias vestes hæc gestare possent, qualia sunt tunica, Braccæ, & Ocreæ, inque capite alta mythra seu rugosa Hispanica pilea, nautæ vero, quique glandes igniarias emittunt, ac primum inpetum faciunt, vestimenta hæc habebant ex velis linteariis confecta, quumque hæc laxa & libera e corpore dependebant, apices telorum illorum emissorum illis infixi hærebant. In frontispicio militum erigebatur velum pice obductum, quod fissuram habebat transversalem, per quam sclopeti sua emittebant ignivoma, at tamen aliquando unum alterumve telum per illud transibat, quum nimis fortiter esset extensum. Cavendum nobis quoque erat ab ipsis fistulis emissoriis, in quarum summo propugnatores mucrones ferreos instar

Tom. II.

hastæ

konnen. In de huizen, daar men 't bewaart, moet men geen Garnalen of schulpen braden, of branden.

Als zy nu ten Oorlog gaan willen, en dit gift prepareren, om op de flitzèn of spatten te stryken, zo werden alle de klontertjes en rollen by malkander gebragt, die dan van verscheide coleuren en kragten zyn, wanneer die van eenderlei coleur by malkander gelegd werden: Doch om de kragtigste van malkander te onderscheiden, kan niet wel met het gezigt geschieden, maar werden aldus geprobeert. Neemt de wortel van *Lampoejang*, in 't Macassars *Lampoein*, en *Allia Paya*, dat is, bitter *Gember* genaamt, kneust die, en weekte in water, tot dat het zelve wat klevrig werd, drukt, en zygt het dan door een doek, giet daar van een weinig in een kommetje, en snyd daar in een klontje of schrapzel van 't vergift. De ervarenste konnen als dan straks aan de haastige kookinge, en lage of hooge opborlinge van de kragt oordeelen. Alle de klontjes van een kragt werden alsdan t'zamen gestooten, en in dat klevrige water gedaan, wanneer men met verwondering ziet, hoe dit vergift begint te woeden, en zyn kragten te vertoonen, kookende, en omdraayende, dat men zomtyds in de midden een kuil, en in dezelve den grond van de schotel of bak kan zien, maar 't geene slegts een kleine roering vertoont, werd voor slap gehouden.

Dezen klevrigen zap werd als dan aan de punt van de flitze gestreeken, zynde gemaakt, als gezegt, van bazytanten, of zo zy die niet hebben, van een toegespitst rietje, die zy dan in wel geslootene kookers bewaren. De beste slag kan zodanig wel twee jaren goet blyven, en daar zynder ook, die binnen een maant of twee beel doot en kragteloos werden; want ook de gebeele massa, indien menze niet bezorgt, en wel na vereysch gade slaat, en bewaart, in der haast bederven kan. Ordinaris geloof men van 't gemeene slag, dat het na verloop van een jaar niet meer dodelyk is, en daar van is een teeken, als het in den zap van *Lampoejang* niet meer kooken wil, waar mede men 't anders weder aanzet: Deze handeling beschadigt niemant, behalven dat men een inwendige bitte daar van gevoelt, doch meest van 't beste.

Dit vergift houd men dan voor onschadelyk, zo lang het met den zap van *Lampoejang* niet vermengt werd, ja men zegt, dat het zonder den zelven noit ter deegen hart werd, en werd in 't spatten door de kleeren ligt afgestreeken, maar met dien zap gemengt, en aangefmeert, werd zo hard, datze door een schild daar mede kunnen schieten. De kragtigste zoorte van dit vergift of *Upas Radja*, dewelke maar voor den Koning, en zyne grooten bewaart werd, is na 't gemeene gevoelen ongeneesbaar, maar de slegter zoorte werd onder de gemeene man uitgedeelt, wanneerze ten Oorlog gaan.

Het gebeurt zomawyl, dat men by geluk door eenig tegengift van een haastige doot bevryd zynde, na verloop van een, twee, a drie jaar (schoon men meent genezen te wezen) daar nog al evenwel van sterft, en voor zulke zeer quaad en periculous is de vermenging der vrouwen, en gelyk onder de aard gewasschen de *Lampoejang* eetbaar, en mede tot Savor gebruykelyk is, also is dat goet voor iemand, die meent van een Spatten-quetfuur genezen te wezen, een gewisse doot, zo men daar van nuttigt.

Wy hebben in den laatsten Madjeraschen Oorlog, wanneer de Macassaren vermeinden gebeel Amboina afteloopen, baren trots, die zy op bare snoode spatten gesteld hadden, allenskens geleert te verydelen, niet alleen door verscheide tegenmiddelen, dewelke wy in 't volgende Kapittel zullen voorstellen, maar ook door een zekere manier van kledinge. Want Officiers, en die 't vermogen hadden, maakten wyde klederen van Spaansch leer, zo ruim, datze dit gemakkelyk boven de andere klederen konden aantrekken, als rokken, broeken, en laarzen, en op het hooft een hooge myter, of ruige Spaanse muts, matroozen, en Granadiers, die den aanval moesten doen, maakten zulke kleden van Zeildoek; want dewyl alles los en ruim om 't lyf hing, zo bleven de spitzen van de blaaspynen daar in steeken. Voor de front van de Zoldaten wierd een schein dwers daar in, waar door zy konden vuur geven, evenwel vloog zomtyds een pyl hier door, dewylze testyf gespannen stonden. Wy hadden ons ook te wagten voor de Spat-roeren zelfs, waar aan de voorvegters yzere spitzen, als pieken hadden, met vergift aangefmeert, en op de onze inlopende, daar dan de pieken goet voor waren,

L 1 2

welke

hastarum infixos gerebant hoc quoque veneno infectos, quibus invadebant milites nostros, cui actioni hæc hastæ optime inserviebant, quam methodum nostri dein quoque secuti fuere, qui tales alligabant hastas sclopetis suis.

Quo modo autem vilis hujus veneni species ad venationem præparetur in sequente vide capite.

Hæc in *Appendice* addita sunt.

Anno 1694 mihi fructus transmissus est, quem adfirmabant fuisse Macassaræ arboris Toxicariæ, quem tam proxime, quam potero, describam, quemque simul figuræ addidi. Magnitudinem habebat globuli sclopeti, durissimus erat & siccissimus ac rugosus, per quatuor enim annos jam adservatus fuit, externe erat obscure fuscus instar quarundam gallarum. Putamen vero exterius adeo firmiter internæ adnectitur substantiæ, ut separari nequeat, internæque hæc substantia instar cornu dura est, quæ non nisi vi findi potest. Color itidem corneus est, instar medullæ minoris Calappi-Laut.

Tabula Octogesima Septima

Ramum exhibet Arboris Toxicariæ, Ipo dictæ, ubi Litt. A. ejus fructum repræsentat.

OBSERVATIO.

Macassaræ hæc arbor Toxicaria in *Valent. Amboina descript.* pag. 218. quoque occurrit, ubi mas & femina itidem enumeratur, & mas No. L. exhibetur, No. LI. quæ feminam repræsentaret, ibi deficit.

Cæterum inter arbores venenatas Ipo seu Hypo descripta quoque occurrit in *Ray. tom. 3. Append. pag. 87.* De telis autem deleterio hocce veneno infectis in Macasara & Celebe vide *Valent. epist. XV. India literata pag. 434.*

welke manier daar na onze oppassers nadeeden, bindende diergelyke spitzen aan bare Snapbanen.

Hoe men de slegtere zoorte van dit vergift tot de jacht prepareren zal, ziet mede in 't volgende Kapittel.

Dit is in de Appendix daar by gedaan.

Anno 1694. is my een vrucht gezonden, met verzekering, datze van een Macassarze Gift-boom was, dewelke ik dan zo na beschryven zal, als ik kan, en in de figuur heb laten by teekenen. Zy was in de grootte van een roerkogel, zeer hard ingedroogt en rimpelig, want den eigenaar badze al by de vier jaren bewaart. Van buiten bruin-graauw, gelyk sommige Galnooten. De buitenste dunne schaal hangt zo vast aan de binnenste substantie, datze niet te separeeren is, zynde de binnenste substantie zo hard als boorn, dat menze niet dan met gewelt doorkapen kan. De couleur is mede boornverwig, gelyk het merg van de kleine Calappa-laut.

De zeven-en-tachtigste Plaat

Vertoont een Tak van de Spatte-Boom Ipo genaamt, alwaar Letr. A. deszelfs vrucht verbeeldt.

AANMERKING.

De Macasserze vergift- ofte Spat-Boom, komt mede voort by *Valent.* in de beschryving van *Amboina* pag. 218. alwaar mede het Mannetje en Wyfje vermeldt werd, en op de Plaat onder No. L. het Mannetje verbeeldt, dog de LI. Figuur van het Wyfje manqueert.

Onder de Vergiftige boomen werd de Ipo ofte Hypo in de *Append. van het derde deel van Ray.* op pag. 87. beschreven, en de pylen met dit vergift bestreken en vergiftigt, werden by *Valent.* in de XV. brief van het gelettert *Indie* pag. 434. beschreven.

